

НАМЕРНО ПОДСЕЋАЊЕ НА ИСТОРИЈУ ЈЕДНЕ РУПЕ НА КОСАНЧИЋЕВОМ ВЕНЦУ

Симбол недовршености нације

Ломача на којој је изгорело преко 500.000 драгоцених књига, укључујући и уникатне средњовековне рукописе, без преседана је у новијој европској историји. Дим се дизао петнаест дана, али се ломача протегла, ево, на пуних шездесет пет година, претворивши се у епохалну ломачу на којој гори Србија. Тамо, на Косанчићевом венцу, где је до 6. априла 1941. била српска национална библиотека, ништа се није померило од 1976. Само један цитат на две цираде везане за зарђалу жичану ограду не објашњава неупућеном намернику како је настала ова рупа из које вире зидови неке грађевине, обрасли коровом и киселим дрвећем, и из које се шири задах запуштене земље

Пише: Јово Бајић

Ве-ли-ка ру-па на Ко-сан-чи-ће-вом вен-цу у Бе-о-гра-ду, као не-за-це-ље-на ра-на, ме-сто где се не-ка-да уз-ди-за-ла На-род-на би-бли-о-те-ка, већ шест и по де-це-ни-ја сим-бо-ли-зу-је исто-риј-ско и ду-хов-но ста-ње срп-ског на-ро-да, ње-гов од-нос пре-ма про-шло-сти и бу-дућ-но-сти, и ко-нач-но ње-гов европ-ски ста-тус. Цр-на ру-па у нај-ста-ри-јем де-лу Бе-о-гра-да, уокви-ре-на са две стра-не ули-цом Ко-сан-чи-ћев ве-нац а са тре-ће Сре-бре-нич-ком, огра-ђе-на јев-ти-ном ме-тал-ном жи-ча-ном огра-дом из ко-је као по-цр-не-ле ко-сти ви-ре зи-до-ви згра-де не-гда-шње би-бли-о-те-ке, про-ра-сли ки-се-лим др-ве-ћем и ко-ро-вом, при-ча су-мор-ну при-чу ко-ја по-чи-ње по-дат-ком да је ов-де до 6. апри-ла 1941. го-ди-не по-сто-ја-ла гра-ђе-ви-на у ко-јој је срп-ски на-род чу-вао нај-вред-ни-је књи-ге, пу-бли-ка-ци-је, ру-ко-пи-се, ма-пе и пи-сма ску-пља-не прет-ход-них сто го-ди-на. Ту згра-ду су у име јед-ног но-вог свет-ског по-рет-ка, фа-ши-зма ко-ји се та-да ши-рио Евро-пом, пре-ци-зно по-го-ди-ле не-мач-ке ави-он-ске за-па-љи-ве бом-бе. На ло-ма-чи, ка-кву не пам-ти свет-ска исто-ри-ја, спа-ље-но је ви-ше 500.000 књи-га!

Ка-да је че-ти-ри го-ди-не ка-сни-је, 1945, по-ра-жен фа-ши-зам, у Ср-би-ју и Бе-о-град уве-ден је опет је-дан но-ви по-ре-дак – ко-му-ни-зам – ко-ји је та-ко-ђе имао ам-би-ци-ју да вла-да све-том. За че-ти-ри и по де-це-ни-је, ко-ли-ко је тра-јао тај по-ре-дак, ис-по-ље-на је рав-но-ду-шност пре-ма зло-чи-ну по-чи-ње-ном пре-ма срп-ској на-ци-о-нал-ној би-бли-о-те-ци и кул-ту-ри. Зи-до-ви згра-де на Ко-сан-чи-ће-вом вен-цу су сру-ше-ни, а про-стор на ко-ме је би-ла би-бли-о-те-ка је за-рав-нан. Од та-да до да-нас, ме-ња-ли су се по-ли-тич-ки по-ре-ци, сме-њи-ва-ле су се вла-сти, али срп-ска по-ли-тич-ка и ду-хов-на ели-та ни-је озбиљ-ни-је ни по-ку-ша-ла да на-ђе ре-ше-ње шта да ура-ди са те-ме-љи-ма На-род-не би-бли-о-те-ке. Ово ме-сто су-ви-ше је зра-чи-ло уну-тра-шњом сна-гом и тра-ги-ком да би се мо-гло про-гла-си-ти обич-ним гра-ђе-вин-ским зе-мљи-штем, ко-је би се пре-пу-сти-ло ар-хи-тек-та-ма и гра-ђе-ви-на-ри-ма да на ње-му по-диг-ну стам-бе-ну или по-слов-ну згра-ду. А за по-ди-за-ње зда-ња ко-је би би-ло до-стој-но пе-пе-ла ко-га је ве-тар раз-ве-јао у про-ле-ће 1941. го-ди-не ни-је би-ло по-ли-тич-ке во-ље. Чи-ни се да те во-ље не-ма ни да-нас, ка-да се у Ср-би-ју и свет уво-ди опет је-дан но-ви, тре-ћи свет-ски по-ре-дак.

Пе-пео на-стао на ло-ма-чи књи-га на Ко-сан-чи-ће-вом вен-цу, ка-ко под-се-ћа-ју дво-ји-ца исто-ри-ча-ра срп-ског би-бли-о-те-кар-ства Ђор-ђе Сп. Ра-дој-чић и Љу-бо-мир Дур-ко-вић Јак-шић, има сим-бо-лич-не, али и ствар-не ве-зе са „књи-го-хра-нил-ни-ца-ма” на дво-ру Сте-фа-на Не-ма-ње, у срп-ским ма-на-сти-ри-ма Хи-лан-да-ру, Пећ-кој па-три-јар-ши-ји, Де-ча-ни-ма, Све-тој Тро-ји-ци у Пље-вљи-ма,

Це-тињ-ском ма-на-сти-ру, Са-ви-ни... Не-ке од књи-га са Не-ма-њи-ног дво-ра, али и из „књи-го-хра-нил-ни-ца” срп-ских ма-на-сти-ра из Ста-ре Ср-би-је, са Ко-со-ва и Ме-то-хи-је, о че-му је се-дам-де-се-тих го-ди-на XIX ве-ка све-до-чио Ми-лош С. Ми-ло-је-вић, до-спе-ле су и у На-род-ну би-бли-о-те-ку на Ко-сан-чи-ће-вом вен-цу, ме-ђу оних 1390 не-про-чи-та-них сред-њо-ве-ков-них ру-ко-пи-са ко-ји су се ов-де по-след-њи пут мо-гли ви-де-ти у ра-но ју-тро 6. апри-ла 1941. го-ди-не, пре не-го што су не-мач-ке бом-бе по-го-ди-ле би-бли-о-те-ку.

КОЊ РЕЊ НИ И ДАЊ РОЊ ВИ

Не-ки исто-ри-ча-ри срп-ског би-бли-о-те-кар-ства и срп-ске књи-ге сма-тра-ју да је На-род-на би-бли-о-те-ка за-че-та на ме-сту да-на-шњег Му-зе-ја гра-да Бе-о-гра-да, у Бе-о-град-ском чи-та-ли-шту, у да-на-шњој Змај Јо-ви-ној ули-ци, го-ди-не 1832. Пр-ве књи-ге за бу-ду-ћу срп-ску на-ци-о-нал-ну би-бли-о-те-ку сти-гле су још 1831. го-ди-не из Пе-тро-гра-да. А за-тим су се ре-ђа-ли да-ро-дав-ци. У вре-ме са-зре-ва-ња ми-сли о На-род-ној би-бли-о-те-ци сти-гло је око 2000 књи-га ко-је су упу-ће-не по по-след-њој же-љи Ата-на-си-ја Стој-ко-ви-ћа (1773–1930), уни-вер-зи-тет-ског про-фе-со-ра у Хар-ко-ву, ко-ји је тра-жио да се ње-го-ва би-бли-о-те-ка по-сле ње-го-ве смр-ти упу-ти у Ср-би-ју. Исте го-ди-не сти-гло је 1066 из-у-зет-но вред-них књи-га ко-је су при-па-да-ле пе-сни-ку и уче-ном ар-хи-ман-дри-ту Лу-ки-ја-ну Му-шиц-ком. Ме-ђу да-ро-дав-ци-ма био је и пе-сник Пе-тар Пе-тро-вић Ње-гош, а ту су се сте-кле и књи-ге из би-бли-о-те-ка Ву-ка Ка-ра-џи-ћа, Ћу-ре Да-ни-чи-ћа, Љу-бо-ми-ра Ко-ва-че-ви-ћа, Ћор-ђа По-по-ви-ћа Да-ни-ча-ра...

Би-бли-о-те-ка је два пу-та се-ље-на у Кра-гу-је-вац, а он-да вра-ћа-на у Бе-о-град. И у Бе-о-гра-ду су би-ла че-ста се-ља-ка-ња. Јед-но вре-ме књи-ге су би-ле у вој-ним ма-га-ци-ни-ма, за-тим у ко-на-ку, лет-њи-ков-цу Обре-но-ви-ћа. Тек 1842. го-ди-не Срп-ско уче-но дру-штво пред-ло-жи-ло је да се уста-но-ви На-род-на би-бли-о-те-ка о ко-јој би се бри-ну-ло Ми-ни-стар-ство про-све-те, да се по-ста-ве пла-ће-ни би-бли-о-те-ка-ри и да се оба-ве-жу шам-па-ри-је да од шам-па-них књи-га и но-ви-на ша-љу оба-ве-зне и бес-плат-не при-мер-ке би-бли-о-те-ци. Али тек 1853. го-ди-не Ми-ни-стар-ство про-све-те је до-не-ло указ ко-јим се све књи-ге ко-је су при-па-да-ле ра-зним ми-ни-стар-стви-ма, свр-ста-ва-ју у је-дан фонд, ка-да је и зва-нич-на од-лу-че-но о осни-ва-њу На-род-не би-бли-о-те-ке. За пр-вог би-бли-о-те-ка-ра по-ста-вљен је мла-ди ин-те-лек-ту-а-лац и по-ли-гло-та Фи-лип Ни-ко-лић (1830–1867), ко-га је те-шка

бо-лест оме-ла да фор-ми-ра би-бли-о-те-ку ка-кве су по-сто-ја-ле у Евро-пи. На ње-го-во ме-сто до-шао је 1856. го-ди-не Ћу-ра Да-ни-чић (1825 –1882), а Да-ни-чи-ћа је 1859. го-ди-не на-сле-дио Јан-ко Ша-фа-рик (1811–1876).

По-сле че-стих се-ља-ка-ња, На-род-на би-бли-о-те-ка је 1864. го-ди-не усе-ље-на у Ве-ли-ку шко-лу, под кров Ка-пе-тан Ми-ши-ног зда-ња, где је оста-ла све до Пр-вог свет-ско-га ра-та. По-сле Ша-фа-ри-ка, од 1874. го-ди-не на че-ло би-бли-о-те-ке до-шао је Сто-јан Но-ва-ко-вић (1842–1915), ко-ји се прет-ход-но, док је био ми-ни-стар про-све-те, за-ло-жио за до-но-ше-ње За-ко-на о На-род-ној би-бли-о-те-ци и Му-зе-ју, ко-јим су ове две уста-но-ве раз-дво-је-не, сва-ка је по-че-ла са-мо-стал-но да се раз-ви-ја. Го-ди-не 1886. до-нет је Основ-ни за-кон о Срп-ској кра-љев-ској ака-де-ми-ји, у чи-јем се окри-љу на-шла и На-род-на би-бли-о-те-ка. Мо-дер-ни-зу-ју-ћи свој рад, ова уста-но-ва до-че-ка-ла је Пр-ви свет-ски рат као, за оно вре-ме, мо-дер-на уста-но-ва, ко-ја је 1913. го-ди-не бро-ја-ла 49.616 књи-га и 135.209 све-за-ка но-ви-на и ча-со-пи-са. Њен управ-ник у то вре-ме био је Јо-ван То-мић (1869 – 1932).

КРАТ-КА ПО-ВЕСТ ДУ-ГОГ ПО-СТРА-ДА-ЊА

По-чет-ком Пр-вог свет-ског ра-та за-чи-ње се и пр-во стра-да-ње ове срп-ске на-ци-о-нал-не ин-сти-ту-ци-је, због то-га је Вла-да од-лу-чи-ла да ве-ћи део би-бли-о-те-ке, 56 нај-вред-ни-јих сред-њо-ве-ков-них ру-ко-пи-са, за-тим књи-ге и ча-со-пи-се, ева-ку-и-ше у Ниш, спа-ко-вав-ши их у пе-де-се-так ве-ли-ких сан-ду-ка. Пред по-вла-че-ње пре-ко Ал-ба-ни-је 1915. го-ди-не, из-дво-је-но је 56 ру-ко-пи-са и упу-ће-но у Ко-сов-ску Ми-тро-ви-цу. У Ни-шу су Бу-га-ри за-пле-ни-ли сан-ду-ке са књи-га-ма и пре-ба-ци-ли их у Со-фи-ју, док су срп-ски сред-њо-ве-ков-ни ру-ко-пи-си у Ко-сов-ској Ми-тро-ви-ци па-ли у ру-ке Не-ма-ца ко-ји су их од-не-ли у Не-мач-ку. По-сле за-вр-шет-ка ра-та Бу-га-ри су Ср-би-ма вра-ти-ли све књи-ге за-пле-ње-не у Ни-шу, из-у-зев оних ко-је су се ба-ви-ле Ста-ром Ср-би-јом и Ма-ке-до-ни-јом. Не-ста-лим сред-њо-ве-ков-ним ру-ко-пи-си-ма из Ко-сов-ске Ми-тро-ви-це те-шко се ула-зи-ло у траг. Али су ипак не-ки ру-ко-пи-си на-ђе-ни, от-ку-пље-ни и вра-ће-ни у Ср-би-ју. Те-шко су стра-да-ле књи-ге ко-је су оста-ле у Бе-о-гра-ду.

Од-мах по свршет-ку Пр-вог свет-ског ра-та на-сто-ја-ло се да се об-но-ви рад На-род-не би-бли-о-те-ке. На том по-слу ис-та-као се Јо-ван То-мић. Он је ус-пео да убе-ди ин-ду-стри-јал-ца Ми-ла-на Ва-пу да би-бли-о-те-ци про-да фа-брич-ку згра-ду кар-то-на-же на Ко-сан-чи-ће-вом вен-цу бр 14. Од-мах по-сле то-га ус-ле-ди-ло је пре-у-ре-ђе-ње згра-де, и при-во-ђе-ње но-вој на-ме-ни. У по-дру-ми-ма, на спра-то-ви-ма, на ман-сар-ди сме-шта-не су књи-ге, пра-вље-ни ин-вен-та-ри и ка-та-ло-зи. Пр-ви пут у исто-ри-ји На-род-на би-бли-о-те-ка је до-би-ла но-ву згра-ду, за ко-ју се го-во-ри-ло да пред-ста-вља при-вре-ме-но ре-ше-ње. До-би-ла је про-сто-ри-је за ка-та-ло-ге и чи-та-о-ни-цу. За-хва-љу-ју-ћи фа-на-тич-ном ра-ду ти-ма би-бли-о-те-ка-ра на че-лу са Јо-ва-ном То-ми-ћем, би-бли-о-те-ка је отво-ри-ла вра-та чи-та-о-ци-ма у апри-лу 1925. го-ди-не.

Од отва-ра-ња 1925. го-ди-не до 6. апри-ла 1941. го-ди-не На-род-на би-бли-о-те-ка је свој књи-жни фонд по-ве-ћа-ла на 500.000 на-сло-ва. По-што згра-да на Ко-сан-чи-ће-вом вен-цу ни-је би-ла на-мен-ски зи-да-на за би-бли-о-те-ку, ни-је по-сто-ја-ла од-го-ва-ра-ју-ћа про-тив-по-жар-на за-шти-та, па је по на-ло-гу чел-ног чо-ве-ка би-бли-о-те-ке Јо-ва-на То-ми-ћа фор-ми-ран по-се-бан фонд ста-рих сред-њо-ве-ков-них ру-ко-пи-са. За њих је из-ра-ђен по-се-бан ор-ман са 120 ли-ме-них ку-ти-ја у ко-је су сме-ште-ни ру-ко-пи-си.

На че-ло На-род-не би-бли-о-те-ке уочи Дру-гог свет-ског ра-та до-шао је Дра-го-слав Илић ко-ји се на тој ду-жно-сти за-те-као и 6. апри-ла 1941. го-ди-не. Рат се не-у-мит-но при-бли-жа-вао Кра-ље-ви-ни Ју-го-сла-ви-ји. Тра-ге-ди-ји На-род-не би-бли-о-те-ке до-при-не-ла је и чи-ње-ни-ца да је ми-ни-стар про-све-те Ми-ша Три-фу-но-вић на-ре-дио об-у-ста-вља-ње ева-ку-а-ци-је кул-тур-них уста-но-ва. И по-ред то-га по-сто-јао је мо-би-ли-за-ци-о-ни план по ко-ме је тре-ба-ло да се дра-го-це-но-сти из На-род-не би-бли-о-те-ке са Ко-сан-чи-ће-вог вен-ца пре-ба-це у Ма-на-стир Бла-го-ве-ште-ње код Ужи-ца. За овај тран-спорт при-пре-мље-но је 150 сан-ду-ка ко-ји су че-ка-ли у хо-лу зда-ња на Ко-сан-чи-ће-вом вен-цу. У 38 сан-ду-ка би-ле су упа-ко-ва-не ме-тал-не ка-се-те у ко-је је спа-ко-ва-но 1390 још не-про-у-че-них и не-про-чи-та-них сред-њо-ве-ков-них ру-ко-пи-са. У сан-ду-ке је би-ло сме-ште-но око 1800 ста-рих књи-га шам-па-них у срп-ским шам-па-ри-ја-ма од пет-на-е-сто-га до се-дам-на-е-сто-га ве-ка.

„ТИ-ПО-ВА-ЊЕ” ЈО-ЗЕ-ФА МАР-ША-ЛА

У вре-ме от-ко-па-ва-ња и ис-тра-жи-ва-ња те-ме-ља На-род-не би-бли-о-те-ке на Ко-сан-чи-ће-вом вен-цу, у ле-то 1976. го-ди-не, има-ли смо при-ли-ке да раз-го-ва-ра-мо са ви-ше оче-ви-да-ца тра-ге-ди-је и по-жа-ра у На-род-ној би-бли-о-те-ци. Би-ли су то ста-на-ри окол-них згра-да у Сре-бре-нич-кој и ули-ци Ко-сан-чи-ћев ве-нац. Не-ко-ли-ко на-ших са-го-вор-ни-ка би-ло је уве-ре-но да је На-род-ну би-бли-о-те-ку као рат-ни циљ прет-ход-но мар-ки-рао њи-хов ком-ши-ја, фолк-сдој-чер из Пан-че-ва Јо-зеф Мар-шал, члан тај-не фа-ши-стич-ке ор-га-ни-за-ци-је ко-ју су осно-ва-ли до-ма-ћи Нем-ци. Он је са по-ро-ди-цом жи-вео у јед-ном ста-ну у Сре-бре-нич-кој ули-ци. Ра-дио је као тр-го-вач-ки по-моћ-ник у роб-ној ку-ћи на Те-ра-зи-ја-ма, вла-сни-штву јед-не је-вреј-ске по-ро-ди-це ко-ја је има-ла стан на Ко-сан-чи-ће-вом вен-цу. Уочи 6. апри-ла Јо-зеф Мар-шал се нео-че-ки-ва-но са по-ро-ди-цом исе-лио из сво-га ста-на у Сре-бре-нич-кој ули-ци. У вре-ме ра-та по-стао је ви-со-ки функ-ци-о-нер Ге-ста-поа у Бе-о-гра-ду. Пре-жи-вео је рат и скло-нио се у За-пад-ну Не-мач-ку, где је мир-но жи-вео, кон-так-ти-ра-ју-ћи са по-је-ди-ним бив-шим ком-ши-ја-ма ко-ји-ма је то-ком ра-та чи-нио из-ве-сне услу-ге.

У ра-ну зо-ру 6. апри-ла 1941. го-ди-не не-мач-ке бом-бе ра-за-ра-ле су Бе-о-град. У гра-ду не-при-пре-мље-ном за рат на-ста-ла је ве-ли-ка па-ни-ка. На-род-на би-бли-о-те-ка по-го-ђе-на је око че-ти-ри ча-са по-сле под-не. Згра-да, ко-ја је у то вре-ме би-ла за-кљу-ча-на, пла-ну-ла је као ло-ма-ча. Књи-ге су спо-ро го-ре-ле, а из-над Ко-сан-чи-ће-вог вен-ца ди-зао се црн дим пет-на-е-стак да-на, док се ва-тра ни-је са-ма уга-си-ла. Оста-ли су са-мо зи-до-ви згра-де, чак су и ком-ши-је за-зи-ра-ле да та-мо про-ви-ре. За-пам-ће-но је да је то-ком ра-та ме-ђу зи-до-ви-ма згра-де би-ло уби-ста-ва и да су та-мо на-ла-же-ни не-ка-кви ле-ше-ви.

У то вре-ме не-ста-ли су и сан-ду-ци са ста-рим књи-га-ма у ме-тал-ним ку-ти-ја-ма, ко-ји су би-ли при-пре-мље-ни за ева-ку-а-ци-ју. Ме-ђу 1390 ру-ко-пи-са, ви-ше од сто је пи-са-но на пер-га-мен-ту, од то-га су ве-ћи-ну чи-ни-ли пре-пи-си *Ок-то-и-ха*, *Је-ван-ђе-ља*
-ла, *Апо-сто*
-не-ја, *Ми*

. Нај-ста-ри-ји од тих ру-ко-пи-са био је *Ти-пик Све-то-га Са-ве Је-ру-са-лем-ског* из 1319. го-ди-не, пре-пис ар-хи-е-пи-ско-па Ни-ко-ди-ма, у ко-јем су би-ле бе-ле-шке о да-ту-ми-ма смр-ти по-је-ди-них срп-ских вла-да-ра и ар-хи-е-пи-ско-па. Ме-ђу тим

ру-ко-пи-си-ма био је и пре-пис

Сло-ва љуб-ве

Де-спо-та Сте-фа-на Ла-за-ре-ви-ћа из пр-ве по-ло-ви-не пет-на-е-сто-га ве-ка. Ме-ђу не-ста-лих шест ру-ко-пи-са пре-пи-са-них у вре-мен-ском ра-спо-ну од пет-на-е-стог до се-дам-на-е-сто-га ве-ка би-ла је и

По-хва-ла кне-зу Ла-за-ру

. У ме-тал-ним ку-ти-ја-ма спа-ко-ва-ним у др-ве-не сан-ду-ке у хо-лу би-бли-о-те-ке на-шла су се и два пре-пи-са Те-о-до-си-је-ва

Жи-во-та Са-ве Не-ма-њи-ћа

из ше-сна-е-сто-га ве-ка, али и

Жи-вот кра-ља Дра-гу-ти-на и кра-љи-це Је-ле-не

, ко-ји се ја-вио као по-се-бан пре-пис из-дво-јен из оп-шир-ни-јег Да-ни-ло-вог ру-ко-пи-са

Збор-ник жи-во-та кра-ље-ва и ар-хи-е-пи-ско-па срп-ских

, та-ко-ђе из ше-сна-е-сто-га ве-ка, за-тим

Жи-вот Мак-си-ма Бран-ко-ви-ћа

и

Жи-вот Све-то-га Ћор-ђа Кра-тов-ца

ко-је је пре-пи-сао со-фи-ј-ски пре-зви-тер Пе-ја. Ме-ђу ру-ко-пи-си-ма је био и

Жи-вот Алек-сан-дра Ве-ли-ког

из ше-сна-е-сто-га ве-ка, укра-шен илу-стра-ци-ја-ма, као и најстарији при-каз гу-са-ла.

ЗА-ГО-НЕТ-КА СРЕД-ЊО-ВЕ-КОВ-НЕ ЗБИР-КЕ

На сву сре-ћу, бом-бар-до-ва-ње је пре-жи-вео и остао у Бе-о-гра-ду ве-ћи број за-по-сле-них у На-род-ној би-бли-о-те-ци. Они су већ у ма-ју на-ста-ви-ли рад, оку-пља-ју-ћи се у јед-ној про-сто-ри-ји на Ко-сан-чи-ће-вом вен-цу. До-та-да-шњи управ-ник Дра-го-слав Илић је сме-њен, а на ње-го-во ме-сто иза-бран је Ћор-ђе Сп. Ра-дој-чић. Они су се са за-ди-вљу-ју-ћом упор-но-шћу, усред те-шког ра-та, уз све-срд-ну по-др-шку та-да-шње вла-де Ми-ла-на Не-ди-ћа, прихватали по-сла об-на-вља-ња књи-жног фон-да На-род-не би-бли-о-те-ке. При то-ме су се углав-ном осло-ни-ли на да-ро-дав-це. За-ди-вљу-ју-ће је раз-у-ме-ва-ње углед-них срп-ских бе-о-град-ских по-ро-ди-ца ко-је су се та-да ода-зва-ле по-зи-ву да да-ју књи-ге за обнављање На-род-не би-бли-о-те-ке. При-до-да-те су и књи-ге из би-бли-о-те-ке бом-ба-ма

по-го-ђе-ног Ста-рог дво-ра. Књи-ге су при-сти-за-ле са свих стра-на, као да су срећ-на мир-но-доп-ска вре-ме-на, а би-бли-о-те-ка је опет че-сто пре-се-ља-ва-на. По-што су се из Бе-о-гра-да по-ву-кли Нем-ци, но-ве вла-сти до-не-ле су од-лу-ку да На-род-на би-бли-о-те-ка на-ста-ви рад. У бив-шем хо-те-лу „Срп-ска кру-на” у Кнез Ми-ха-и-ло-вој ули-ци, где је да-нас Град-ска би-бли-о-те-ка, до-де-ље-не су но-ве про-сто-ри-је. Би-бли-о-те-ка је има-ла 133.574 при-мер-ка књи-га и ча-со-пи-са.

Но-ве ко-му-ни-стич-ке вла-сти ни-су ис-ка-зи-ва-ле жал за спа-ље-ним књи-га-ма на Ко-сан-чи-ће-вом вен-цу. За њих је то би-ла не баш та-ко вред-на кул-тур-на ба-шти-на срп-ског пра-во-слав-ног, гра-ђан-ског дру-штва, ко-ју је ску-пља-ла ве-ли-ко-срп-ска бур-жо-а-зи-ја и ко-ја је мо-гла са-мо да им сме-та у ства-ра-њу но-вог бес-кла-сног дру-штва. Због то-га се ни-су мно-го освр-та-ли на зга-ри-ште на Ко-сан-чи-ће-вом вен-цу. У ме-ђу-вре-ме-ну је од-лу-че-но да се на Вра-ча-ру, на цр-кве-ном зе-мљи-шту у не-по-сред-ној бли-зи-ни зи-ди-на за-по-че-тог Све-то-сав-ског хра-ма, по-диг-не но-ва згра-да На-род-не би-бли-о-те-ке. Све-ча-но отва-ра-ње би-ло је 6. апри-ла 1973. го-ди-не.

Ка-да је по-сле Дру-гог свет-ског ра-та по-че-ла об-но-ва Бе-о-гра-да, зи-ди-не спа-ље-ног зда-ња На-род-не би-бли-о-те-ке на Ко-сан-чи-ће-вом вен-цу су по-ру-ше-не, а про-стор на ко-ме се на-ла-зи-ла згра-да је за-рав-њен и за-трав-њен. На том про-сто-ру ка-сни-је је отво-ре-на бен-зин-ска пум-па чи-ји су ре-зер-во-а-ри уко-па-ни у те-ме-ље би-бли-о-те-ке, а ма-ло да-ље из-гра-ђе-не су би-ле не-ка-кве ба-ра-ке. Пре-се-ље-њем На-род-не би-бли-о-те-ке у но-во-и-згра-ђе-ну згра-ду на Вра-ча-ру све че-шће се по-чет-ком се-дам-де-се-тих го-ди-на два-де-се-то-га ве-ка у но-ви-на-ма по-ми-ња-ло зга-ри-ште на Ко-сан-чи-ће-вом вен-цу.

Од-јед-ном је по-ја-ча-но ин-те-ре-со-ва-ње за срп-ску сред-њо-ве-ков-ну про-шлост. По-че-ло је да се при-ча и пи-ше о ме-ђу-на-род-ном на-уч-ном ску-пу под на-сло-вом „Са-ва Не-ма-њић – Све-ти Са-ва, исто-ри-ја и пре-да-ње” ко-ји је одр-жан у де-цем-бру 1976. го-ди-не, а ор-га-ни-зо-ва-ла га је Срп-ска ака-де-ми-ја на-у-ка. Све че-шће се го-во-ри-ло о сред-њо-ве-ков-ним ру-ко-пи-си-ма не-ста-лим по-чет-ком апри-ла у На-род-ној би-бли-о-те-ци, а по-че-ли су да се огла-ша-ва-ју и по-је-ди-ни ин-те-лек-ту-ал-ци, чи-је је ста-во-ве пре-но-си-ла штам-па, у че-му су пред-ња-чи-ле *Ве-ч ер-ње но-во-сти*

. Они су се за-ла-га-ли да се от-ко-па-ју те-ме-љи На-род-не би-бли-о-те-ке на Ко-сан-чи-ће-вом вен-цу, ка-ко би се по-ку-ша-ло да се на-ђу бар тра-го-ви јед-ног од не-ста-лих сред-њо-ве-ков-них ру-ко-пи-са или ме-тал-них ку-ти-ја у ко-ји-ма су чу-ва-ни. Ова те-ма на-шла се на днев-ном ре-ду ло-кал-не са-мо-у-пра-ве, та-да-шње Ме-сне за-јед-ни-це „Ва-рош ка-пи-ја”, у чи-јем се са-ста-ву на-ла-зио и Ко-сан-чи-ћа ве-нац. Зва-нич-но су се обра-ти-ли град-ским вла-сти-ма са зах-те-вом да се оба-ве

ар-хе-о-ло-шка ис-тра-жи-ва-ња те-ме-ља На-род-не би-бли-о-те-ке.

ПОД ВИГ ГОР ДА НЕ ТО МА ШЕ ВИЋ

Овим зах-те-ви-ма на-по-кон је удо-во-љено. По-сао је по-ве-рен ар-хе-о-ло-гу др Гор-да-ни То-ма-ше-вић, за-по-сле-ној у Ре-пу-блич-ком за-во-ду за за-шти-ту спо-ме-ни-ка. Ра-до-ви на ис-тра-жи-ва-њу по-че-ли су по-чет-ком ле-та 1976. го-ди-не, пу-них 35 го-ди-на по-сле бом-бар-до-ва-ња На-род-не би-бли-о-те-ке. Па-жљи-во је от-ко-па-ван сва-ки гру-мен зе-мље на про-сто-ру од око 500 ква-драт-них ме-та-ра, на ме-сту где је би-ла згра-да. За-хва-љу-ју-ћи то-ме што је На-род-на би-бли-о-те-ка има-ла по-друм чи-ји је под био ме-тар и по ис-под ни-воа, већ пр-вих да-на ар-хе-о-ло-зи су на-и-шли на угље-ни-са-не остат-ке књи-га, не-ке од њих, на ве-ћим ду-би-на-ма би-ле су у та-квом ста-њу да се мо-гао чи-та-ти текст са стра-ни-ца. По-ред књи-га ар-хе-о-ло-зи су на-ла-зи-ли остат-ке оки-ва-ка и оста-лих де-ло-ва на-ме-шта-ја ко-ји су би-ли из-ра-ђе-ни од ме-та-ла и не-са-го-ри-вих ма-те-ри-ја-ла, ква-ке и шар-ке од вра-та и про-зо-ра и ор-ма-на, па чак и ек-се-ре. Пре-тра-жен је сва-ки гру-мен зе-мље, от-ко-па-не су на сто-ти-не угље-ни-са-них књи-га. Ме-ђу оста-ци-ма ни-је би-ло ни јед-ног ко-ма-ди-ћа угље-ни-са-ног сред-њо-ве-ков-ног ру-ко-пи-са. Не са-мо то. Ар-хе-о-ло-зи ни-су на-шли ни је-дан де-лић ли-ме-них ку-ти-ја у ко-ји-ма су ру-ко-пи-си чу-ва-ни, а по-у-зда-но се зна ка-ко су оне из-гле-да-ле и ко-је су ве-ли-чи-не би-ле. Зна-ло се ка-ко су из-гле-да-ли др-ве-ни сан-ду-ци у ко-је су би-ле спа-ко-ва-не књи-ге и ру-ко-пи-си при-пре-мље-ни за ева-ку-а-ци-ју у Ма-на-стир Бла-го-ве-ште-ње код Ужи-ца. Те сан-ду-ке тип-ски је из-ра-ђи-ва-ла вој-ска. Али се ни-је на-шла ни јед-на шар-ка, ни јед-на бра-ви-ца од тих сан-ду-ка.

Све ово на-ве-ло је ар-хе-о-ло-ге на за-кљу-чак да је сан-ду-ке са књи-га-ма, при-пре-мље-не за ева-ку-а-ци-ју, не-ко ипак мо-гао од-не-ти пре не-го што су не-мач-ке бом-бе па-ле на Би-бли-о-те-ку, или их је не-ко из-нео из пла-ме-на. По-сто-ја-ла је мо-гућ-ност да су се сан-ду-ци на-ла-зи-ли у оном де-лу згра-де где је ка-сни-је би-ла из-гра-ђе-на бен-зин-ска пум-па, па су при-ли-ком град-ње пум-пе уни-ште-ни, у шта је те-же по-ве-ро-ва-ти, јер би од сан-ду-ка остао бар не-ки траг.

Гор-да-на То-ма-ше-вић се ни-је за-др-жа-ла са-мо на то-ме да ис-тра-жи про-стор где су

се на-ла-зи-ли те-ме-љи На-род-не би-бли-о-те-ке, не-го је на јед-ном де-лу по-дру-ма по-че-ла да ко-па још ду-бље, док ни-је от-ко-па-ла остат-ке мо-за-ич-ног по-да не-ке гра-ђе-ви-не рим-ског Син-ги-ду-ну-ма. Овај ар-хе-о-ло-шки на-лаз је ре-ги-стро-ван. Пре-ма та-да, али и да-нас ва-же-ћим про-пи-си-ма о за-шти-ти спо-ме-ни-ка кул-ту-ре, сви бу-ду-ћи ра-до-ви ко-ји се бу-ду из-во-ди-ли на те-ме-љи-ма На-род-не би-бли-о-те-ке на Ко-сан-чи-ће-вом вен-цу оба-ве-зу-ју на то да се прет-ход-но и до кра-ја ис-тра-жи и рим-ска гра-ђе-ви-на ко-ја се на-ла-зи-ла на ово-ме ме-сту, што ће оне ко-ји го-спо-да-ре град-ским зе-мљи-штем на ко-јем се мо-гу по-ди-за-ти гра-ђе-ви-не спре-чи-ти да овај про-стор без зна-ња и са-гла-сно-сти ши-ре јав-но-сти не-ко-ме усту-пе за град-њу. Овај гест Гор-да-не То-ма-ше-вић, ко-ји ни-је био у опи-су по-сла, на-љу-тио је та-да-шње град-ске вла-сти.

Угље-ни-са-ни оста-ци књи-га от-ко-па-них на Ко-сан-чи-ће-вом вен-цу усту-пље-ни су На-род-ној би-бли-о-те-ци Ср-би-је. У глав-ном хо-лу би-бли-о-те-ке на Вра-ча-ру би-ла је по-ста-вље-на ви-три-на са оста-ци-ма књи-га ко-ју је мо-рао ви-де-ти сва-ко онај ко ула-зи у ову уста-но-ву. По-сле ок-то-бар-ских про-ме-на 2000. го-ди-не, но-во-и-ме-но-ва-ни управ-ник На-род-не би-бли-о-те-ке Сре-тен Угри-чић на-ло-жио је да се ви-три-на са угље-ни-са-ним књи-га-ма укло-ни из хо-ла, са ви-де-ла, и пре-ме-сти ме-ђу сто-ло-ве у Ве-ли-кој чи-та-о-ни-ци.

На Ко-сан-чи-ће-вом вен-цу се од 1976. го-ди-не ни-шта ни-је про-ме-ни-ло. Само један цитат на две цираде везане за зарђалу жичану ограду не објашњава неупућеном намернику како је настала ова рупа из које вире зидови неке грађевине, обрасли коровом и киселим дрвећем. <